

Raport științific

privind implementarea proiectului în perioada 2011-2016

Written heritage of the Roman civilization in northern Romania

project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0096

În cadrul acestui raport final, vom prezenta activitatea desfășurată pe anii de desfășurare a proiectului.

Rezultatele anului 2011

a. Sistematizarea informațiilor

Având în vedere perioada scurtă de desfășurare a acestei etape, scopul principal a ținut de logistica organizării muncii și a constat mai ales în împărțirea clară a sarcinilor, asumarea unor responsabilități exact definite de către fiecare membru în parte și consolidarea propriu-zisă a echipei.

Un prim demers lucrativ care a fost demarat în etapa de față este organizarea materialului deja deținut. Mai exact, este vorba despre fișele referitoare la inscripții din Dacia Porolissensis realizate și adunate în ultimele decenii de către directorul de proiect, prof. Ioan Piso. Aceste fișe, importante în etapele incipiente ale cercetării noastre, conțin atât informații muzeografice referitoare la unele piese (număr de inventar, locul de depozitare – desigur, acesta nu a rămas neschimbat în cele mai multe cazuri), cât și date bibliografice, fotografii, desene, unele propuneri de lectură etc.. Chiar dacă este vorba doar despre fișe de lucru, le-am considerat relevante ca instrumente incipiente ale cercetării și în acest sens am recurs la organizarea și digitizarea lor. O parte dintre sugestiile de lectură și informațiile adiacente oferite de aceste fișe, o dată sistematizate și prelucrate, vor fi valorificate de către membrii echipei atât în studii și comunicări viitoare, cât și în publicația ce va reprezenta rezultatul final al proiectului de față.

b. Documentarea bibliografică

Din punct de vedere științific, ne-am axat pe demararea procesului de acumulare bibliografică.

Astfel, inscripțiile din Dacia Porolissensis au fost împărțite în trei mari categorii:

- prima, având ca punct central Porolissum-ul, întrunește punctele și descoperirile de pe *limes*,
- a doua se concentrează pe zona din jurul orașului Napoca și implicit pe centrul provinciei,
- iar a treia are în vedere localitățile care sunt cel puțin geografic legate de castrul și centrul urban de la Potaissa.

Pornind de la această împărțire a provinciei vizate, membrii echipei au început colectarea bibliografiei existente pentru fiecare inscripție cunoscută. Pentru o parte însemnată a inscripțiilor, demersul bibliografic începe prin consultarea bibliografiei de secol XIX (Corpus Inscriptionum Latinarum, în primul rând, dar și periodice precum *Archaeologiai Értesítő* din Budapesta sau *Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn*, care apărea la Viena) și continuă până la publicațiile din ultimele decenii – fie că este vorba despre *Anné Epigraphique*, care înregistrează anual toate noile descoperiri epigrafice, fie că este vorba despre publicații interne. Acestea din urmă sunt deosebit de variate: numeroase articole în periodice, compendii epigrafice (C. C. Petolescu, *Inscripțiile latine din Dacia*, București, 2005) sau lucrări cu caracter monografic (ex: D. Protase, N. Gudea, R. Ardevan, *Din istoria militară a Daciei romane. Castrul roman de interior de la Gherla*, Timișoara, 2008). O sursă importantă și ușor accesibilă o constituie și *Epigraphische Datenbank* coordonată de către Universitatea din Heidelberg și disponibilă on-line la adresa <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index.html>. Aceasta însă servește doar pentru înregistrarea unor trimiteri bibliografice, deoarece baza de date nu oferă decât o singură lectură a inscripției și stochează fotografii doar pentru unele dintre piese. De asemenea, nu toate piesele din provincia noastră de interes sunt înregistrate în această bază de date.

O mare parte a materialului bibliografic vizat este disponibil în Cluj-Napoca, însă inevitabil se înregistrează și o serie de lipsuri. De deosebită importanță în acest context este faptul că, momentan, colecția *Anné Epigraphique* este inaccesibilă în Cluj-Napoca, biblioteca Muzeului Național de Istorie fiind închisă pentru renovare. În vederea acoperirii unora dintre lacune, dar și a informării în privința posibilităților de documentare avute în viitor, trei dintre membrii echipei (George Cupcea, Felix Marcu și Rada Varga) au realizat un scurt stagiul de

cercetare la Viena. Durata deplasării a fost impusă de condițiile practice ale timpului total de desfășurare al acestei prime etape.

În această primă fază, acumularea bibliografiei a fost axată în principal pe două zone: cea a orașului Napoca și cea a Porolissum-ului. Alegerile sunt justificate de o serie de considerente ce țin de logica desfășurării proiectului: inscripțiile de la Napoca sunt familiare și în mare parte ușor accesibile membrilor echipei, în timp ce cercetarea epigrafică a zonei *limes*-ului este în directă legătură cu cercetarea materialului tegular dintr-o serie de castre. Aceasta din urmă este întreprinsă în prezent, în cadrul unui proiect post-doctoral POSDRU, de către dr. Felix Marcu. Astfel, au fost prelucrate 200 de piese din tegularul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, care înseamnă tot atâtea stampile ale trupelor romane din nordul Daciei.

c. Diseminarea

Perioada efectiv foarte scurtă a acestei prime etape a făcut ca și activitățile ce țin de diseminare ale membrilor echipei să fie limitate.

Articole indexate ISI: **G. Cupcea**, *Officium consularis. The evidence of Dacia*, în Supplement Transylvanian Review – New Approaches in Dealing with the Past; **R. Varga**, *”Becoming Roman” on the Northern Limes*, în Supplement Transylvanian Review – New Approaches in Dealing with the Past.

Articole în volume editate: **I. Piso**, *Note sur cinq bornes milliaires de Dacie*, în I. Piso, V. Rusu-Bolindeț, R. Varga, E. Beu-Dachin, S. Mustață, L. Ruscu (eds.), Scripta Classica. Studia in honorem sexagenarii Radu Ardevan, Cluj- Napoca, Ed. Mega, 2010, ISBN: 978-606-543-196-6; **G. Cupcea**, *Veteran settlement and colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în I. Piso, V. Rusu-Bolindeț, R. Varga, E. Beu-Dachin, S. Mustață, L. Ruscu (eds.), Scripta Classica. Studia in honorem sexagenarii Radu Ardevan, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2010, ISBN: 978-606-543-196-6; **R. Varga**, *Cives Romani latinive cives?*, în I. Piso, V. Rusu-Bolindeț, R. Varga, E. Beu-Dachin, S. Mustață, L. Ruscu (eds.), Scripta Classica. Studia in honorem sexagenarii Radu Ardevan, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2010, ISBN: 978-606-543-196-6.

Volume editate: **I. Piso**, V. Rusu-Bolindeț, **R. Varga**, E. Beu-Dachin, S. Mustață, L. Ruscu (eds.), Scripta Classica. Studia in honorem sexagenarii Radu Ardevan, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2010, ISBN: 978-606-543-196-6.

Participări la reuniuni științifice naționale: G. Cupcea, *Officium consularis. The evidence of Dacia*, la workshop-ul Young Historians – New Approaches. Investigating the old past with new methods, Cluj-Napoca, 5 nov. 2011; R. Varga, *"Becoming Roman" on the Northern Limes*, la workshop-ul Young Historians – New Approaches. Investigating the old past with new methods, Cluj-Napoca, 5 nov. 2011.

Rezultatele anului 2012

a. Documentarea bibliografică

În mod previzibil, documentarea bibliografică a fost una dintre principalele activități ale cercetătorilor implicați în proiect (A1 – deși pașii întreprinși s-au dovedit mai complecși și mai amplii decât ceea ce se prevăzuse inițial). Aceasta a constat atât din identificarea exhaustivă a bibliografiei fiecărei inscripții în parte, cât și din colectarea sau realizarea unui material fotografic adecvat publicării. Orientativ, numărul inscripțiilor catalogate se ridică la aprox. 500 de piese pe piatră, acestora adăugându-li-se în jur de 50 de piese tegulare, diplome militare și *instrumenta*.

Acumularea bibliografiei s-a bazat pe două componente distincte, respectiv colectarea materialului edit și accesarea surselor electronice. În ceea ce privește bibliografia „tradițională”, aceasta s-a dovedit a fi foarte variată pentru fiecare inscripție în parte. Astfel, avem inscripții care posedă o vastă documentație, fiind – de exemplu – semnalate de J. F. Neigebaur, de M. J. Ackner și F. Müller, preluate ulterior în CIL, revăzute de arheologii maghiari care au fost interesați de antichitățile din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX (G. Téglás, G. Finály, Á. Buday etc.) și ulterior reluate, în varii contexte, de către cercetătorii secolului XX. Cu rol de completare de detaliu, menționăm identificarea celor trei manuscrise ale lui Mezerzius în Biblioteca Apostolica Vaticană și xerocopiarea lor; evident cercetarea acestor manuscrise este de interes major nu numai pentru proiectul de față, ci și pentru studierea pieselor epigrafice din alte regiuni ale Daciei. Alte piese – și nu neapărat foarte puține – sunt descoperiri făcute mai mult sau mai puțin recent, din perioada interbelică până în ultimii ani. Acestea din urmă au marele avantaj al unei bibliografii mai precise în privința detaliilor contextului de descoperire, însă, în cazurile unor re-descoperiri (“wandering stones”, identificate doar în ultimele decenii), se resimte din plin dezavantajul lipsurilor bibliografice și implicit a detaliilor aduse de istoriografia secolului al XIX-lea. Mai multe piese din Potaissa (Turda) au fost identificate în cadrul unei vaste acțiuni de cercetare și de fotografiere în depozitele Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din

București, iar câteva sute de ștampile tegulare au fost identificate, fotografiate și prelucrate științific în depozitele Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.

Sursele electronice mai sus menționate s-au dovedit extrem de utile mai ales prin materialul fotografic pus la dispoziție. Desigur, acest material (din care o parte suficient de consistentă îi aparține ca drept de copyright directorului proiectului) trebuie completat sau dublat în cazurile în care calitatea sa nu este optimă de fotografii realizate în cadrul proiectului. Achizițiile logistice în acest sens au fost făcute în etapa precedentă (2011), anul acesta existând astfel premisele necesare fotografierii unei părți a materialului. O parte consistentă a bibliografiei fiecărei inscripții a fost identificată în bibliotecile din Cluj-Napoca (aprox. 70% din total), iar o parte dintre piese au fost fotografiate în lapidarul muzeului de istorie din aceeași localitate. În vederea completării documentației bibliografice, dar și a realizării fotografiilor, cercetătorii implicați în proiect au întreprins deplasări interne (Zalău, București, Caransebeș, Alba Iulia) și externe (Budapesta). Acestea și-au dovedit utilitatea nu doar în colectarea bibliografiei (edite și fotografice), ci și în identificarea de posibile analogii, interacțiunea cu alți specialiști și – în general – plasarea unor realități particulare într-un context mai general.

b. Procesarea și analizarea materialului

Procesarea și analizarea materialului colectat se suprapune în mare parte peste A2. Analiza intrinsecă a inscripțiilor, precum și cea istorică și a informațiilor conexe pe care ele le oferă a fost făcută parțial o dată cu colectarea materialului bibliografic și va fi reluată – respectiv finalizată – în momentul întocmirii fișei de publicare aferente fiecărei inscripții. Iată structura unei asemenea fișe nr. curent; descrierea arheologică; dimensiuni; scriere (dimensiunile literelor, ligaturi, alte caracteristici); ~~ționde~~ descoperire; locul de conservare și numărul de inventar; fotografie, desen sau ambele; textul inscripției; traducerea; interpretarea; datarea. De asemenea, am optat pentru publicarea predilectă a fotografiei fiecărei inscripții, apelând la desen în cazurile unde acesta este cu adevărat necesar: acolo unde este nevoie de reîntregirea unor piese fragmentare, unde piesa este pierdută și astfel inaccesibilă pentru fotografierea în bune condiții sau în cazurile în care posibilitățile de a produce imagini fotografice de bună calitate sunt nule (piese depozitate în condiții neprielnice, de dimensiuni prea mari pentru a fi transportate, de exemplu).

O altă componentă interesantă a cercetării s-a suprapus peste un interes științific mai vechi al directorului de proiect. Astfel, o serie de analize petrografice, întreprinse, într-adevăr, doar pe piesele de marmură, a fost integrată într-o cercetare multidisciplinară la

nivelul întregii provincii. Partea arheologică a fost asigurată de I. Piso, iar cea mineralogică de Bernd Schwaighofer și Harald Müller de la Viena și Marcel Benea de la Universitatea Babeș-Bolyai. Rezultatul l-a constituit volumul *Der Marmor in Dakien*. Au fost luate probe din toate carierele de marmură cunoscute în Dacia, ca și din piesele reprezentative din muzee. Probele au fost analizate la Universitatea din Viena. Printre concluziile lucrării a fost aceea că piesele de mari dimensiuni, de pildă cele arhitectonice și inscripțiile mari au fost executate din marmură locală, de Bucova, pe când piese mai mici și mai pretențioase, ca plăcile votive sau statui de mici dimensiuni, au fost în general executate din marmură grecească (Thassos, Naxos, Paros) sau microasiatică (Prokonnesos, Ushak) sunt piese de import. Catalogul cuprinde peste 100 de piese, dintre care multe provin din nordul Daciei.

Celelalte studii și cercetări finalizate pe parcursul acestui an aduc și ele informații interesante și relevante pentru proiectul în curs, din care vom prezenta aici doar câteva idei și concluzii sumare. O inscripție recent descoperită la Jebucu (jud. Sălaj) a fost studiată în detaliu de R. Ardevan și R. Zăgreanu (în articolul *Eine römische Inschrift von Jebucu (Sălaj Kreis)*), iar rezultatele obținute aduc date importante asupra culturii epigrafice din acest colț nord-vestic al Daciei. A fost pus în lumină rolul major al atelierelor lapidare de la Napoca, ele fiind model pentru meșterii pietrari din așezări mai mici ori din mediul rural; s-au clarificat formulări și expresii mai puțin uzuale; a fost sesizată ponderea locuitorilor încă de statut peregrin la începutul secolului III p. Chr. Dar mai ales, această inscripție dovedește existența în apropiere a localității antice *Rucconium* și faptul că ea avea statut de *vicus* cu autoadministrare. Studiul lui R. Ardevan *Die kulturelle Entwicklung in zwei Militärsiedlungen Norddakiens, Gherla und Ilișua: ein vergleichender Überblick* a urmărit atent manifestările culturale – sesizabile prin sursele epigrafice și nu numai (limbă, grafie, aspect al monumentelor, culte, onomastică etc.) – în cele două așezări militare din Dacia Porolissensis, cu rezultate surprinzătoare; în ciuda multelor similitudini dintre ele, acestea prezintă anumite aspecte culturale diferite, fenomen ce exprimă diferențele de colonizare, evoluție, specific social, aculturație etc. Această realitate ilustrează convingător o societate provincială mult mai complexă și mai variată decât se credea până acum. Iar studiul aceluiași cercetător *Römische Offiziere als Praefecti Civitatum im Donaubecken* tratează critic puținele atestări scrise ale unor ofițeri romani puși în fruntea unor comunități indigene din bazinul Dunării, fenomen ce ilustrează o fază incipientă a interacțiunii acestor locuitori cu civilizația cuceritorilor și o treaptă semnificativă în evoluția lor socio-culturală.

În ceea ce privește obiceiurile comemorative ale clasei mijlocii a Daciei Porolissensis, se observă o foarte interesantă inferioritate numerică (și mai ales procentuală) a inscripțiilor

ridicate de către membrii acesteia, în comparație cu Dacia Superior și chiar cu Dacia Inferior. O explicație poate rezida în preponderența factorului militar, care „eclipsează” ca manifestare epigrafică mediile civile, la nivelul eşaloanelor joase ale societății. În cazul studiului Radei Varga, *Particular commemoration habits of the middle class from Roman Dacia*, unde este analizată categoria aparte a inscripțiilor care nu prezintă absolut nici un detaliu profesional, social sau de statut, referitor fie la defunct, fie la comemorator, se remarcă, la nivelul Daciei Porolissensis, faptul că inscripțiile provin mai ales din medii urbane și/sau militare (Napoca, Potaissa și Arcobadara), că onomastica, cu foarte puține excepții, este de factură romană și că epitafurile sunt ridicate mai ales pentru a omagia soțiile defuncte sau fii decedați în copilărie (sub 10 ani).

Aportul informațional pe care epigrafia Daciei Porolissensis îl aduce la cunoașterea unei largi game de realități ale epocii romane în provinciile dunărene este de netăgăduit. Cercetarea analitică și integratoare a variilor aspecte ale civilizației romane din Dacia Porolissensis vor continua anul următor. De asemenea, demersurile privind procesul de documentare va fi dus la finalizare în etapa ce urmează, în paralel cu pregătirea fișelor de publicare a inscripțiilor.

c. Diseminarea

Cărți: **I. Piso**, *Fasti provinciae Daciae II. Die ritterlichen Amtsträger*, Habelt Verlag, Bonn, 2013, 425 p; **I. Piso**, H. Müller, B. Schwaighofer, M. Benea, *Der Marmor in Dakien*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2012, 130 p.

Articole în periodice CNCS B: **I. Piso**, *Die Laufbahn des T. Flavius T. fil. Palatina Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo und seine Aufgaben im dakischen und in mauretanischen Raum*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 57/1, 2012, p. 90-100; **R. Ardevan**, R. Zăgreanu, *Eine römische Inschrift von Jebucu (Sălaj Kreis)*, *Analele Banatului*, XX, 2012, p. 73-83; **R. Ardevan**, *Römische Offiziere als Praefecti Civitatum im Donaubecken*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 57/1, 2012, p. 1-12; **R. Varga**, *Particular commemoration habits of the middle class from Roman Dacia*, *Studia Atiqua et Archaeologica*, XVIII, 2012, sub tipar; **R. Varga**, M. Săsărman, *Nomina Germanorum ex provincia Dacia*, *SCIVA*, 63, 1-2, 2012.

Articole în volume: **R. Ardevan**, *Die kulturelle Entwicklung in zwei Militärsiedlungen Norddakiens, Gherla und Ilișua: ein vergleichender Überblick*, în Dilyana Boteva-Boyanova, L. Mihăilescu-Bîrliba, O. Bounegru (Hrsg.), *Pax Romana: Kulturaustausch und Wirtschaftsbeziehungen in den Donauprovinzen des römischen*

Kaiserreichs. Akten der Tagung in Varna und Tulcea, 1. – 7. September 2008, Kaiserslautern, Parthenon Verlag, 2012, p. 23-32.

Participări la reuninuni științifice internaționale: **I. Piso**, *Die Inschrift von Albertirsa*, *Epigraphische Konferenz zum 77. Geburtstag von Géza Alföldy in memoriam*, 31 mai-1 iunie, Budapesta; **I. Piso**, O. Țentea, *Die Palmyrener in Dakien*, XIV. Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae, 27-31 august 2012, Berlin; **I. Piso**, *Der Judenkrieg des Q. Marcius Turbo*, Congresul XXII-lea al Limes-ului, 6-11 septembrie, Ruse; **R. Ardevan**, *Über das religiöse Verhalten der Munizipalaristokratie von Sarmizegetusa*, poster la XIV. Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae, 27-31 august 2012, Berlin; **R. Varga**, *Self-assumed Identity and the Funerary Epigraphy of Roman Dacia*, 9th European Social Science & History Conference, 11-14 aprilie 2012, Glasgow; **R. Varga**, *Constitutio Antoniniana. Law and individual in a time of change*, Web conference *Ancient civilization: political institutions and legal regulation*, 25 martie 2012, organizator: Yaroslavl State University, Centre for Classical Studies.

Conferințe invitate: **I. Piso**, *Le Capitolia, l'epulum Iovis e il dies Iovis nella Dacia, la Pannonia e la Hispania Tarraconensis*, ținută la Universitatea „La Sapienza” din Roma, în 10 octombrie.

Rezultatele anului 2013

Anul 2013 a fost dedicat, în cea mai mare parte, întocmirii fișelor aferente celor mai multe inscripții din zona vizată:

- au fost definitive 180 de texte (207 p.) ale inscripțiilor din Napoca și împrejurimi;
- 35 de texte (40 p.) ale inscripțiilor din Gherla;
- 6 texte (6 p.) ale inscripțiilor din Porolissum;
- 38 de texte (42 p.) ale inscripțiilor din Potaissa
- 420 de ștampile (300 p.) tegulare din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

Fiecare fișă de inscripție cuprinde descrierea, dimensiunile, observații privind scrierea, condițiile de descoperire, locul conservării piesei, textul, traducerea, comentariile, datarea și ilustrația (fotografie, desen sau ambele).

În vederea realizării fișelor de inscripții a fost adunată o bibliografie imensă, ceea ce a însemnat identificarea, scanarea și concentrarea ei în calculatoarele de la Centrul de Studii Romane.

Fiecare piesă trebuie identificată, măsurată, trebuiesc făcute toate obiectivele de natură arheologică și lingvistică și trebuie fotografiată cu aparate performante în condiții uneori foarte dificile.

În vederea realizării ilustrației au fost realizate circa 200 de fotografii în muzeul din Cluj, circa 300 la Institutul de Arheologie din București, circa 30 la Muzeul din Gherla și circa 90 la Muzeul din Turda. Au fost, de asemenea, realizate 20 de desene cu întregiri ale textelor.

Am întâmpinat greutăți în prima jumătate a anului din cauza reducerii finanțării, ceea ce a însemnat sistarea celor mai multe deplasări și imposibilitatea de a ajunge la piesele epigrafice.

Diseminarea

Articole în periodice ERIH INT1: I. Piso, Zum Judenkrieg des Q. Marcius Turbo, ZPE 2013.

Articole în periodice CNCS B: R. Varga, Two inscriptions from Sarmizegetusa revisited, Studia Atiqua et Archaeologica, XIX, 2013.

Articole în alte periodice: I. Piso, Une inscription funéraire des environs de Napoca, Tibiscum. Serie noua, 3, 2013; **R. Ardevan**, Zu einer illyrischen Gottheit in Dakien, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, 2013;

Articole în volume editate: I. Piso, Die Inschrift von Albertirsa, in Gedenkschrift für G. Alföldy, Budapest, 2013; **R. Ardevan**, S. Cocis, Drei weitere Votivplättchen aus Gold von Dakien, in D. Nedu (ed.), Memorial volume for Vasile Lica, Galati, 2013.

Participări la reüninuni științifice internaționale: I. Piso, Zum Nymphenkult in Germisara, Non omnis moriar. International Conference in Memory of István Hahn, 22-23 March 2013, Budapest; **I. Piso**, War die Eroberung Dakiens eine Notwendigkeit?, International Conference Columna Traiani, 9-11 May 2013, Wien.

Conferințe invitate: R. Ardevan, Descoperirea Daciei romane – o aventura intelectuala, presented at the "Babes-Bolyai" University, Cluj-Napoca, 10 April 2013; **R. Ardevan**, Sopravvivenze economiche e monetali nella Dacia postromana, presented at the University of Padova, 9 May 2013.

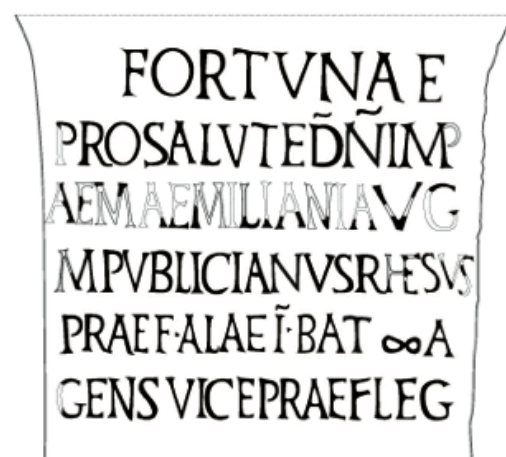
Rezultatele anului 2014

a. Procesarea și analizarea materialului

Procesarea și analizarea materialului epigrafic vizat a înglobat două componente principale: cercetarea de teren și analiza „de birou”. În ceea ce privește cercetările de teren, s-au efectuat deplasări de documentare la Tismana, Zalău, Dej și Bistrița, unde au fost realizate aproximativ 500 de fotografii. Astfel, în prezent avem în jur de 1000 ~~și~~ de inscripții în formă finală și materialul brut pentru întocmirea, până la începutul anului 2015, a încă 200.

Analiza intrinsecă a inscripțiilor, precum și cea istorică și a informațiilor conexe pe care ele le oferă, a fost făcută parțial o dată cu colectarea materialului bibliografic și a fost reluată – respectiv finalizată – în cazul pieselor pentru care s-a întocmit fișele de publicare aferente. Iată structura unei asemenea ~~fi~~ descriere de identificare (tip de inscripție, eventuale particularități stilistice sau privind starea de conservare); scriere (ligaturi, dimensiuni litere); condiții de descoperire; locul unde se păstrează în prezent piesa; bibliografie; textul în latină, transcris diplomatic (cu întregirea după norme corespunzătoare a cuvintelor); traducere; interpretare epigrafică și istorică; date; fotografie/desen (am optat pentru publicarea predilectă a fotografiei fiecărei inscripții, apelând la desen în cazurile unde acesta este cu adevărat necesar: acolo unde este nevoie de reîntregirea unor piese fragmentare, unde piesa este pierdută și astfel inaccesibilă pentru fotografierea în bune condiții sau în cazurile în care posibilitățile de a produce imagini fotografice de bună calitate sunt nule).

Rezultatele științifice au fost variate și foarte valoroase. Unul dintre cele mai importante a constat în reîntregirea unei inscripții de la Potaissa, pe care a putut fi descifrat numele martelat al împăratului Aemilius Aemilianus. Deoarece inscripția este dedicată de către Marcus Publicianus Rhesus (*cognomen*-ul este tracic), prefect al alei I Batavorum și *agens vice praefecti legionis V Macedonicae*, datarea sa în timpul scurtei domnii a lui Aemilianus este extrem de importantă, deoarece ante-datează reforma lui Gallienus și dovedește că inițiativa acestuia din urmă de a concentra puterea militară în mâinile cavalerilor a fost ultimul pas al unui proces evolutiv mai lung. Astfel, această descoperire este importantă pentru istoria Imperiului Roman și transcede cu mult granițele unei cercetări provinciale.

Numele tracic al prefectului (recitit și el) aduce în prim plan chestiunea onomasticii din Dacia,

în al cărei domeniu s-au făcut de asemenea progrese pe parcursul acestui an. Pentru a aminti doar cea mai importantă descoperire, ne vom referi la reinterpretarea și reîntregirea unei inscripții de la Gherla (publicată prima dată de I. I. Russu, în 1979). Apariția unui nou fragment a dus la întregirea coronamentului decorat al monumentului, dar a prilejuit și recitirea textului, destul de rău păstrat. În aceste condiții, a reieșit că numele militarului comemorat din ala II Pannoniorum este Roemetalces. Perpetuarea acestui nume regal tracic în secolul al III-lea, în mediul peregrin, apare ca revelatoare pentru cunoașterea fondului cultural și mentalităților provinciei. Tot de

domeniul istoriei militare ține și identificarea, foarte importantă a unui *centurio regionarius* al legiunii a X Fratrencis, pe o inscripție de la Bistrița.

O altă cercetare importantă publicată în anul în curs privește analiza cumulativă a tuturor monumentelor funerare catalogate în Dacia Porolissensis. Din acest studiu, reies anumite particularități ale provinciei studiate: militarizarea puternică îi imprimă un caracter cazon, reflectat atât în limbajul monumentelor, și în tipurile de comemorare. Astfel, descoperim o provincie unde comemorarea se face în primul rând din respect, nu din afecțiune, dar și unde primează importanța acordată actului pios față de auto-prezentarea socială.

Dincolo de aceste abordări ale unor probleme de detaliu, anul în curs a înregistrat publicarea a două monografii, semnate de Rada Vargași George Cupcea. Ambele reprezintă concretizarea tezilor de doctorat ale celor doi tineri cercetători. Prima dezbată problema peregrinilor (aproximativ 10% dintre personajele atestate în provincie au acest statut) din Dacia, categorie indispensabilă pentru înțelegerea aprofundată a Imperiului Roman, constituind din anumite puncte de vedere grupul cel mai eterogen al societății romane. Definiții oficial mai mult prin drepturile ce le lipsesc, ei găsesc diverse moduri de integrare și apelează la căi de exprimare multiple, care le vădesc enorma pluralitate culturală. Lucrarea prezintă exhaustiv – în măsura posibilului – chestiunea peregrinilor din Dacia și în același timp pune la dispoziția cercetătorului un instrument de lucru constituit din catalogul adiacent.

A doua monografie menționată tratează militarii de profesie atestați în provincia Dacia. Lucrarea se dorește o aplicare a sistemului ierarhic militar inferior de la nivelul întregului Imperiu pe corpul de surse impresionant al armatei Daciei romane, pentru a sublinia încă o dată, dacă mai era nevoie, rolul impresionant al acestei mici și "scurte", ca durată de existență, provincii, în istoria Principatului roman. Desigur, ambele monografii au beneficiat, pe de o parte, de materialul colectat pentru Dacia Porolissensis, iar pe de altă parte, ambele oferă o lumină nouă asupra unor realități din provincia vizată de proiectul nostru.

b. Diseminarea

Cărți de autor: **R. Varga**, *The peregrini of Roman Dacia (106-212)*, Ed.. Mega, 2014, 168 p.; **G. Cupcea**, *Professional ranks in the Roman army of Dacia*, Archeopress, 2014, 170 p.

Cărți editate: **R. Varga**, V. Rusu-Bolindeț, *Official power and local elites in the Roman provinces*, Ashgate Publishing, 2015.

Articole în periodice ERIH INT 1: **I. Piso**, *Zur Reform des Gallienus anlässlich neuer Inschriften aus Potaissa*, Tyche, 2014, sub tipar; **I. Piso**, **G. Cupcea**, *Ein centurio regionarius aus der legio X Fretensis in Dakien*, Tyche, 2015.

Articole în periodice CNCS B: **I. Piso**, *L'aigle en argent de Micia*, Studia Antiqua et Archaeologica, 2015.

Articole în periodice BDI: **I. Piso**, *A funerary stele from Miercurea Sibiului*, Acta Terrae Septemcastrensis, 2014, sub tipar; D. Deac, **R. Varga**, *Isiac cults in the settlements of Apulum*, Bibliotheca Isiaca, 2014.

Articole în volume: **I. Piso**, *Sur le statut municipal de Potaissa*, în Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt, Cluj-Napoca, 2014; **I. Piso**, *Le siège du gouverneur de Mésie Inférieure*, în Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods, București, 2014; **I. Piso**, O. Tentea, *Die palmzrenischen Truppen in Dakien. Monumente und Öffentlichkeit*, în Öffentlichkeit - Monument - Text. XIV Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae, 27. / 31. Augusti MMXII. Akten, Leyden, 2014; **I. Piso**, *Les listes de centurions de Potaissa et la participation des légions daciques à la guerre parthique de Caracalla*, în In honorem Tadeusz Sarnowski, Warsaw, 2015; **I. Piso**, *Die Trajansfora: politische Botschaft*, în Cluj-Napoca, 2015; **I. Piso**, *Epigraphica Potaissensia*, în Atti del I Convegno Internazionale Ferrara 2013, Ferrara, 2015; **R. Varga**, *Digital epigraphy as viewed by Romanian Archaeology/Classics students*, în Information technologies for epigraphy and digital cultural heritage in the ancient world,

Roma, 2014; **R. Varga**, *Beyond the epigraphic habit: reflection and self-reflection on the funerary monuments of Dacia Porolissensis*, în *Self presentation and identity in the Roman world*, Cambridge, 2015.

Participări la reüninuni științifice internaționale: **R. Ardevan**, *Minima epigraphica Moesiaca*, In memoriam Constantini Daicoviciu, 40th edition, Caransebeș, 27 februarie - 1 martie 2014; **R. Varga**, *(Digital) epigraphy as viewed by Romanian Archaeology/Classics students*, International conference on information technologies for epigraphy and digital cultural heritage in the ancient world, Paris, 29 septembrie-1 octombrie 2014; **R. Varga**, *Provincial landmarks of the official power. The praetorium consularis of Apulum*, 10th European Social Science & History Conference, Viena 23-26 aprilie 2014; **R. Varga**, *The Roman rural population, between demographic research and epigraphic representativeness*, In memoriam Constantini Daicoviciu, 40th edition, Caransebeș, 27 februarie-1 martie 2014.

Participări la reüninuni științifice naționale: **R. Ardevan**, *Militari romani și civili indigeni - câteva observații*, Viața cotidiană a soldatului roman în castrele din Dacia, Turda, 17-18 octombrie 2014; **R. Varga**, *Aspecte de viață familială a soldatului roman din Dacia reflectate în epigrafiă funerară*, Viața cotidiană a soldatului roman în castrele din Dacia, Turda, 17-18 octombrie 2014; **G. Cupcea**, *Ora exactă în armata romană și o inscripție de la Apulum*, Viața cotidiană a soldatului roman în castrele din Dacia, Turda, 17-18 octombrie 2014; **R. Varga**, D. Deac, *Culte isiaice la Apulum*, Zilele Universității Al. I. Cuza, Iași, 24-25 octombrie 2014; **R. Varga**, V. Popovici, *Bază de date a populației Daciei romane. De ce, cum și de unde începem?*, Masa rotundă "Gestiunea digitală a surselor istorice", Cluj - Napoca, 23 mai 2014.

Conferințe invitate: **I. Piso**, *Potaissa și așa-zisa reformă a lui Gallienus*, Cluj-Napoca, martie 2014.

Rezultatele anului 2015

a. Procesarea și analizarea materialului

Procesarea și analizarea materialului epigrafic vizat a înglobat două componente principale: cercetarea de teren și analiza „de birou”. În ceea ce privește cercetările de teren, s-au efectuat deplasări de documentare la Timișoara și Zalău și s-a lucrat în lapidarul și depozitul muzeului din Cluj, unde au fost realizate aproximativ 1000 de fotografii. Cele două manuscrise, referitoare la materialul tegular din Zalău (avându-i ca autori pe Ioan Piso și Dan Deac) și din Cluj (avându-i ca autori pe Ioan Piso și Felix Marcu) sunt într-un stadiu foarte avansat, iar în

prima jumătate a anului 2016 vor fi date la tipar. Cele două cărți vor avea organizare similară, după introducerea de ordin istoric și istoriografic fiind prezentat materialul tegular, organizat după numele trupelor ce apar pe ștampile. În forma sa brută, manuscrisul privind tegulele din Zalău are aproximativ 485 de pagini, iar cel referitor la materialul din Cluj, 250 de pagini; fișele de obiect nu sunt încă numerotate, acest lucru făcându-se doar în faza finală de editare, când se va realiza corelarea lor cu materialul fotografic. Structura unei fișe pentru materialul tegular ștampilat este următoarea:

(1249) Estampille sans cartouche, avec des lettres en relief; manque l'extrémité gauche cu C; sur un fragment de tuile avec un signe rond fait avec deux doigts.

Dimensions: 1,2 x 6 cm.

Écriture: lettres: 1-1,2 cm; ligature VI, faite comme une ligature VA.

Cond. déc.: trouvée en 1977 par Al. Matei dans le temple de Bel de Porolissum (N 2 T 68).

Lieu conserv.: MJIAZ, inv. ----

C. Torma, AEM 3, 1979, p. 112, no 11; J. Szilágyi, Ziegelstempel, p. 55, pl. XVI/239; N. Gudea, AMP 8,

1984, p. 222/VII, 226, fig. 1/7; Al. V. Matei, I. Bajusz, Romita 1997 1997, p. 67-81, p. 161, pl. III/7; N. Gudea,

DakLimes, p. *48, no 25/27; M. Grec, DacPor, p. 65, fig. 26/7.

Co(hortis) VI T(hracum)

C. Torma: *(Alae) cont(ariorum)*; c'est J. Szilágyi qui a reconnu la troupe d'après un exemplaire

complet trouvé à Porolissum. N. Gudea range cette estampille dans le type VII.

Datation: du IIIe siècle, en raison des lettres imprimées.

În ceea ce privește fișele de inscripții, anul acesta a fost finalizată în cea mai mare parte analiza materialului epigrafic din: Potaissa, Bucium, Romita, Optatian și Bologa și Porolissum. Multe dintre rezultatele științifice directe ale prelucrării acestor piese sunt vizibile în studiile publicate și prezentările susținute de către membrii echipei.

b. Diseminarea

Articole în periodice ERIH INT 1: I. Piso, Bemerkungen zu Dexippos Vindobonensis, Tyche 30, 2015.

Articole în periodice BDI: **I. Piso**, D. Deac, R. Zăgreanu, *Epigraphica Porolissensia*, *Acta Musei Porolissensis*, 37, 2015; **I. Piso**, D. Deac, R. Zăgreanu, *Studia Porolissensia* (VI), *Acta Musei Porolissensis*, 37, 2015, sub tipar.

Articole în alte periodice: **I. Piso**, *Studia Porolissensia* IV, *Revista Bistriței*, XXVIII/2014, pp. 124-130.

Articole în volume: **I. Piso**, *War Die Eroberung Dakiens Eine Notwendigkeit?•*, in *Columna Traiani*, Wien, 2015.

Participări la reüninuni științifice internaționale: **I. Piso**, *Die Ziegelstempel und die Wirtschaft der Provinz Dakien*, 3rd International Conference on the Roman Danubian Provinces, Viena, 10-14 noiembrie 2015; **I. Piso**, *La legio V Macedonica et la guerre orientale de Caracalla*, In memoriam Constantini Daicoviciu, 41th edition, Caransebeș, 17-20 februarie 2015; **R. Ardevan**, *Danuvius versus Istros. Looking at the Commercial Orientation of the Lower Danube Valley in the 2nd–3rd Centuries AD*, In memoriam Constantini Daicoviciu, 41th edition, Caransebeș, 17 -20 februarie 2015; **R. Varga**, *Epigraphic manifestations of the medical personnel. A comparative approach on the epigraphy of “military” and “civilian” health workers*, Limes Congress, 13-20 septembrie 2015, Ingolstadt; **R. Varga**, *Work and identity. The inscriptions of traders from Pannonia, Dacia and Moesia*, In memoriam Constantini Daicoviciu, 41th edition, Caransebeș, 17 -20 februarie 2015; **R. Varga**, **G. Cupcea**, *A prosopographical survey of the governors’ guards from the Principate’s period*, Mensa Rotunda Epigraphiae Dacicae Pannonicaeque, 16-17 octombrie 2015, Cluj-Napoca; **G. Cupcea**, *Roman military personnel and frontier security*, Limes Congress, 13-20 septembrie 2015, Ingolstadt; **G. Cupcea**, *The Role of River Frontiers in the Roman Empire in Commerce and Culture Contact*, In memoriam Constantini Für die kritische Durchlesung des Manuskriptes bin ich Ekkehard Weber und Florian Matei-Popescu dankbar. Daicoviciu, 41th edition, Caransebeș, 17 -20 februarie 2015; **F. Marcu**, *Coh. V Gallorum and the Supply Base at Pojejena*, In memoriam Constantini Daicoviciu, 41th edition, Caransebeș, 17-20 februarie 2015; **F. Marcu**, **G. Cupcea**, C. Gaiu, R. Zăgreanu, Z. Csok, *Recent developments in understanding Limes Porolissensis*, Limes Congress, 13-20 septembrie 2015, Ingolstadt.

Participări la reüninuni științifice naționale: **R. Varga**, *Romans 1 by 1. Construirea unei baze de date de populație pentru antichitatea clasică*, Biografie, prosopografie, genealogie. Metodologie si studii de caz din antichitate pana in prezent, Iași, 16 mai 2015.

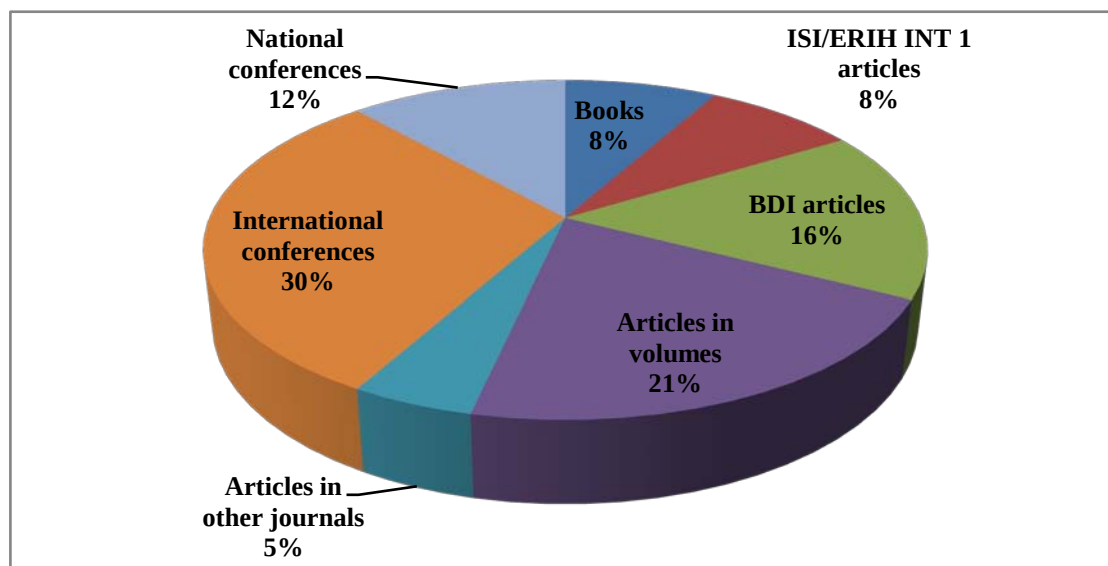
Conferințe susținute: R. Varga, *Towards a population database for the Roman Empire. Why, how, and where to start from?*, susținută la Digital Classicist Seminar, 6 ianuarie 2015, Berlin

Rezultatele anului 2016

După cum era de așteptat, anul 2016 a fost dedicat finalizării cercetării, concretizată prin cele două cărți raportate, dar și prin colectarea și organizarea materialului pentru celelalte volume, care vor fi trimise spre publicare la o editură din Paris.

În ceea ce privește diseminarea, graficul și tabelul de mai jos prezintă situația cantitativă și distribuția rezultatelor pe intervalul întregului proiect:

Cărți	7
Articole ISI/ ERIH INT 1	7
Articole BDI	14
Articole în volume	18
Articole în alte periodice	4
Conferințe internaționale	26
Conferințe naționale	10

Site-ul proiectului, unde pot fi vizualizate toate rezultatele, este:
http://hiphi.ubbcluj.ro/written_heritage/index.html